

Сергій Лучканин

ПЕРШІ ГРАМАТИКИ РУМУНСЬКОЇ МОВИ І

“ГРАМАТИКА СЛОВ’ЯНСЬКА” МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО

(до 400-річчя видатної пам’ятки)

Румунська мова - це розмовна латинська мова, що розвинулася під дією внутрішніх мовних чинників на північному сході колишньої Римської імперії та внаслідок взаємодії (мовних контактів) із мовами фракійських аборигенів (дакійський субстрат) і слов`янських, тюркських, угорського й грецького етносів (суперстрат) Придунайські князівства - *Țara Românească* "Румунська країна, Валахія", *Țara Moldovei* "Молдова" й (дещо меншою мірою) *Principatul Transilvania* "Принципат Трансільванія" (слов`янська назва Семиграддя - семантична калька німецького *Siebenburgen*), як і українські землі та деякі народи Південно-Східної та Східної Європи (Візантія, Болгарія, Сербія, Росія), складала в середні віки "греко-слов`янський" культурно-історичний ареал, що протистояв значною мірою "західноєвропейсько-латинському

що “Грамматика слов`янська” Мелетія Смотрицького (опублікована в Єв`ї, поблизу сучасного Вільнюса 1619 р.) мала на меті в першу чергу нормалізувати й кодифікувати “занедбаний славенский языкъ”, довести, що церковнослов`янська мова - це *lingua sacra* поряд із грецькою та латинською. Подібна проблема займала центральне місце в західноєвропейських граматичних трактатах епохи Відродження - захист “вульгарних” мов і поширення їхніх функцій на всі сфери суспільно-політичного життя. Між тим у середині XVII ст. Молдова й Валахія за часів Васіле Лупу (1634-1653) та Матея Басараба (1632-1654) переживали національно-культурне “Відродження у бароковому вбранні”. Ідеї національно-мовного відродження М.Смотрицького були досить співзвучні ідеалам книжників придунайських князівств XVII ст.; цьому сприяли й тісні українсько-румунські політико-культурні зв`язки того періоду.

«Граматика» Мелетія Смотрицького

ГРАММАТИКЪ И

Словесахъ прѣдметъ

Слѣдѣетъ,

Иже въ Словесахъ Иже,
Мелетіи Смотрицкому, і
Католика Фрѣдѣра Фрѣдѣра
Католика, въ Слѣдѣетъ
Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ
Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ

Иже въ Словесахъ Иже,
Граматикъ Мелетіи Слѣдѣетъ
Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ
Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ

Католика Фрѣдѣра Фрѣдѣра
Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ
Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ
Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ Слѣдѣетъ

Слѣдѣетъ

Слѣдѣетъ

перший підручник церковнослов'янської мови

МЕЛЕТІЙ
СМОТРИЦЬКИЙ
✻
ГРАМАТИКА

Хоч із другої половини XVI ст. державною мовою у Валахії та Молдові поступово стає румунська (її перша писемна пам'ятка датована 1521 р., але була відзначена ще візантійськими хроністами кінця VI-VII ст. Феофілактом Сімокаттою та Феофаном як окремішня від латини), проте, як указував П.П.Панаїтеску, маючи на увазі XVII ст., що “й під час цієї епохи старослов'янська мова ще залишалася об'єктом вивчення в господарських школах, оскільки приватновласницькі документи, раніше укладені слов'янською мовою, зберігали юридичну силу й поставала потреба їх тлумачення” (Panaitescu 1965: 221).

Загалом, проблему дослідження поширення “Граматики” М.Смотрицького в румунських землях у XVII-XVIII ст. в українській історіографії мовознавства намітив В.В.Німчук (Німчук 1985: 143). Вважаємо, що з румунського боку цю проблему вивчено недостатньо, однією з причин чого стало твердження, яке й зараз подекуди зберігається в румунській науковій філологічній літературі, що зародження національного мовознавства припадає на 1780 р., коли Самуїл Міку та Георге Шінкай опублікували латинською мовою у Відні працю “*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*”.

В. В. НІМЧУК

**МОВОЗНАВСТВО
НА УКРАЇНІ**
в XIV-XVII ст.

kalikaprom.ua

Перші згадки про “Граматyku слов`янську” в Румунії припадають на 1650 р., коли в багатій бібліотеці Удріште Нестурела в м. Тирговіште російський чернець Арсеній Суханов, що перебував там із дипломатичною місією, виявив цю працю серед інших українських першодруків. Удріште (Орест) Нестурел (бл.1596-1658) - відомий валаський церковний і культурний діяч, родич і радник господаря Матея Басараба, вільно володів румунською, церковнослов`янською, латинською і грецькою мовами, переклавши, зокрема, з латинської на церковнослов`янську 1647 р. популярний твір Фоми Кемпійського “De imitatione Christi” (“Про наслідування Христові”) і створивши рідною мовою версію “Повісті про Варлаама та Йоасафа” (1649).

Удріште Нестурел міг навчатися в якій-небудь західноукраїнській школі, наприклад - у Львові, чи в якомусь католицькому колегіумі, як це було прийнято серед синів румунських бояр. Найвірогідніше, що саме з Західної України він привіз у Тирговіште “Граматику”

М.Смотрицького, де 1655 р. з неї було зроблено копію, за якою навчали церковнослов`янської мови в місцевій школі. Відомостей про її подальшу долю не збереглося. У той же час у придунайських князівствах почало поширюватися й перше московське перевидання (1648) “Граматики”

М.Смотрицького, про що свідчить виявлений Д.Струнгару в Державній бібліотеці Румунії примірник видання 1648 р., на першій сторінці якого сказано, що за ним 1696 р. “даскел” Дамаскін навчав церковнослов`янської мови дітей столяника Константина Кантакузіно (Strungaru 1960: 293).

Проте кількох привезених примірників “Граматики” М.Смотрицького не вистачало навіть для дидактичних потреб. Так постала ідея перевидати підручник з церковнослов`янської мови, що здійснив 1697 р. у монастирі Снагові відомий румунський і грузинський церковний і культурний діяч **Антім Івіряну** (бл.1655-1716). Сучасники відзначали його високу освіченість та ерудицію, вільне володіння кількома мовами - румунською, грузинською, грецькою, арабською, турецькою, церковнослов`янською. У передмові до перевидання твору Смотрицького, написаній А.Івіряну церковнослов`янською мовою і, як зазначав Шт.Чобану, “з деякими українізмами” (Сіобану 1992: 611), говориться, що для румунів церковнослов`янська мова є чужою, але, оскільки в церквах заведено нею правити, потрібно й знати її, щоб раз по раз не грішити. Видання А.Івіряну адресувалося православному кліру для збереження й кодифікації ”правильних” граматичних форм церковнослов`янської мови. Зразком для перевидання став оригінал 1619 р. (як щойно відзначалося, в румунських землях на цей час мало поширення й перше московське перевидання 1648 р.).

SFANTUL
IERARH

ANTIM
VIRSANUL

Як справді бароковий твір, видання А.Івірянчу стало органічним синтезом різних культур - румунської, церковнослов'янської, української. Ось що відзначає Микола Чередарик: „Отже, „Слов'янська граматика“ Мелетія Смотрицького була передрукована 1697 року і в Снагові. Містить вона 250 листків, на кожній сторінці по 23 рядки. На перших чотирьох листках – заголовок праці, герб Румунської Країни, вірші до нього слов'янською мовою: слідує передмова монаха Антіма Івірянчула, також написана старослов'янською церковною мовою, незрозумілою для румунів... У Передмові Антім Івірянчул поздоровляє господаря Константіна Бринковяну з нагоди закінчення друкування граматики завдяки його піклуванню, підкреслює її вирішальну роль у читанні й писанні, говорить про її розділи – орфографію, етимологію (морфологію), синтаксис, просодію. Закінчує передмову словами: „І так припадаємо до ніг вашої величності(тобто Константіна Бринковяну) із цією книжечкою, званою граматикою, яка вийшла за вашим наказом щойно з друку, і просимо бути ласкавим до нас, тих, які потрудилися...“ (Чередарик 1989: 153).

Друге перевидання “Граматики” М.Смотрицького в румунських землях з`явилося 1755 року накладом в 1000 примірників у єпископській типографії містечка Римнікул-Вилча під наглядом сербського митрополита **Павла Ненадовича** з наступним заголовком: “Граматика въ пользу и употребленіе отроковъ Сербски желающихъ основательнаго наученія Славенскаго діалекта...” Вірогідно, що видана в румунській типографії “Граматика слов`янська” була адресована учням сербських шкіл, як про це сказано в заголовку. Для неї зразком слугувало друге московське перевидання 1721 р.

У 1950-х рр. Д.Струнгару відкрив у рукописному кодексі Sturza (Стурза) наявність праці “Lexicon slavo-roman”, продовженням якого є невелика “**Gramatica slavo-română**”, яка є “найдавнішою спробою румунської граматики” (Strungaru 1960: 298). У Тирговіште в XVII ст. вже навчали церковнослов`янської мови за “Граматиною” М.Смотрицького. Проте не для всіх учнів була зрозумілою ця іноземна мова, її складна граматична термінологія. Для полегшення їхнього сприймання цієї мови граматик **Стайку** (бл.1630-1670), постать малодосліджена румунськими вченими, вирішив перекласти основні моменти теоретичного викладу М.Смотрицького національною мовою.

Праця Стайку містить переклад саме теоретичних моментів роботи українського філолога, насамперед її морфологічної частини (що сама містила значною мірою античний канон, регламентований Ренесансом), оригінальність румунського граматиста простежується переважно серед частини ілюстративного матеріалу, якому надається місцевий колорит: як приклади особових імен у Стайку наведено *Бухарест, Румунська держава (București, Țara Românească)*, а в М.Смотрицького з географічних назв, ілюструючих “собстве(н)ное имя”, фіксуються *Палестіна і Вилно*, з котрих перше слово є традиційним релігійним поняттям і лише друге - локальною назвою. Однак незаперечним досягненням Стайку є спроба створення румунської граматичної термінології.

Робота Стайку значною мірою стала підвалиною для першої граматики власне румунської мови - для праці **“Gramatica rumânească”** (“Румунська граматика”) Дімітріє Євстатієвича Брашов`яну (1730-1796), написаної в місті Брашові в період 1755-1757 рр (перевидання Eustatievici 1969). Її автор на початку 1750-х рр. навчався в Києво-Могилянській академії (зберігся його атестат від 23 квітня 1753 р., складений латинською мовою ректором Георгієм Кониським (Eustatievici 1969: VII)) у класах граматики, поетики і, ймовірно, риторики (філософію й богослов`я викладали на старших курсах); там у нього постав намір створити граматику румунської мови на основі відомих греко-латинських і слов`янських праць, про що й зазначається в його передмові до граматики: “Зі справжніх джерел, вічно текучих і нескінченних, у московських землях, у Києво-Могиляно-Заборовській академії, виникли задум і старання до здійснення праці [над] румунською граматикою” (Eustatievici 1969: 6).

Dimitrie Eustatievici

Date personale

Născut	1730 ^[1] Brașov , Imperiul Habsburgic
Decedat	27 mai 1795 (65 de ani) Brașov , Imperiul Habsburgic
Ocupație	scriitor
<h3>Activitate</h3>	
Alma mater	Academia Teologică din Kiev ^[*]

За “Граматикою слов`янською” Євстатієвич подав дефініцію орфографії, виділив три її підрозділи - “буття або сутність письмен”, “наголос або піднесення тону”, “перешкода або відокремлення слів паузою” [р.12] (в Смотрицького: “естество писме(н): оударяніє гласа: препинаніє словєсь”), визначив порядок розміщування літер в алфавіті, їх тлумачення і т.ін. Зокрема, Брашов`яну всі голосні поділяє на “самостійні голосні” та “супряжені або з`єднані голосні”; до останніх уведено ь та ъ, які “ні самі, ні через інші [звуки - С.Л.] дати голосу не можуть” [р.13; пор. нововведення Смотрицького]. Водночас не варто говорити, ніби азбука М.Смотрицького стала “джерелом” для абетки Євстатієвича. Таким “джерелом” для нього було румунське письмо, зафіксоване в різних пам`ятках і документах.

Старогрецькі схеми поділу голосних на довгі, короткі й дифтонги та приголосних на дзвінкі (“півголосі”) та глухі (“безголосі”) - в термінології Смотрицького та Євстатієвича відповідно “до(л)гая: кра(т)кая: двовреме(н)ная [після них окремою групою виділено: двогласная писмена “дифтонги” - С.Л.]”; “lungi, scurte, de obște, de doao ori glăsuitoare” // “по(л)гласная, бє(з)гласна”; “jumătat de glasnice, neglasnice” - Брашов`яну механічно заповнив за українським філологом, скопіювавши подекуди його похибки; в обох граматиках до “півголосих” помилково віднесено **с, ч, ш, џ**, а до “безголосих” - **в, г, д**. Це саме стосується й більшості правил на вживання тих чи інших літер і постановки пунктуаційних знаків (нагадаємо, що подібні зауваги в Лаврентія Зизанія відсутні, а в Івана Ужевича “коментарій до літер” досить стислий).

Наприклад, ось як у Смотрицького детально роз'яснено особливості вживання **оу** та **у**: “**оу** в началъ реченій, **у** же и **у** средъ и в конци оупотребляема ѡбращутся: якѡ, оумудряю: оуступую”; у Брашов`яну: “**У**. На початку слова не вживається: **оу**. Ставиться на початку, в середині й наприкінці слова не має місця (далі наводяться приклади написання румунських слів - С.Л.) [р.15]. Таке копіювання орфографічної частини роботи українського філолога зумовлене тим, що до першої третини ХІХ ст. румунський правопис базувався на кириличній абетці, яку внормувала праця М.Смотрицького. Лише 1828 р. за участю відомого лінгвіста й письменника Йона Еліаде-Редулеску (1802-1872) в Румунії було запроваджено перехідний алфавіт (“alfabet de tranziție”), де окремі букви були кириличними, а деякі вже взяті з латиниці. Ця азбука проіснувала у Валахії до 1860 р., у Молдові - до 1863 р., а потім її остаточно замінили латинською абеткою.

Підсумовуючи, слід відзначити, що перша граматика румунської мови - "Gramatica rumânească" Дімітріє Євстатієвича Брашов'яну, створена значною мірою з урахуванням слов'янської культурологічної парадигми, що постала на межі двох історичних епох у румунській культурі - розриву з поліфонічністю й прямуванням до розквіту латинсько-національних традицій, хоч і не мала (насамперед через рукописність) значного поширення серед сучасників, але, з огляду на новизну, "є досягненням, що заслуговує на найвищу похвалу" (Istoria 1964: 757). А сама румунська граматична теорія постала в тісній взаємодії зі слов'янською граматичною традицією, що визначалося синкретизмом середньовічної культури та її поширенням у "греко-православному східному світі".